

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ

ΟΤΑΝ ΗΜΟΥΝ ΔΑΣΚΑΛΟΣ

Βιβλίο Εκπαιδευτικού

Έρευνα – Συγγραφή

Δρ Κάκια Παπακυριακού Δημητρίου

ΛΕΥΚΩΣΙΑ

2017

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΜΕΣΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ιωάννη Κονδυλάκη, Όταν ήμουν δάσκαλος
Βιβλίο Εκπαιδευτικού, τάξη Α΄ Λυκείου

Έρευνα – Συγγραφή

Δρ Κάκια Παπακυριακού Δημητρίου

Εποπτεία – Επιμέλεια κειμένου

Δρ Λεωνίδας Γαλάζης, *ΕΜΕ Φιλολογικών Μαθημάτων*

Ζωή Οδυσσέως-Πολυδώρου, *ΕΜΕ Φιλολογικών Μαθημάτων*

Ελένη Κτίστη, *ΕΜΕ Φιλολογικών Μαθημάτων*

Επιστημονική καθοδήγηση

Θεοδόσης Πυλαρινός, *Ομότιμος Καθηγητής Ιόνιου Πανεπιστημίου*

Ακαδημαϊκός Επόπτης Ομάδας Αναλυτικού Προγράμματος Λογοτεχνίας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α΄ Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ	4
---	---

ΜΕΡΟΣ Β΄

• Εισαγωγή	6
• Περιεχόμενο	7
• Ο κεντρικός θεματικός άξονας : Η σύγκρουση δύο παιδαγωγικών αντιλήψεων	8
• Το κωμικό στοιχείο στη νουβέλα – Ο Κονδυλάκης ως ευθυμογράφος	10
• Χαρακτήρες	12
• Η γλώσσα και το ύφος του Κονδυλάκη	13
• Αφηγηματικές τεχνικές	14

ΜΕΡΟΣ Γ΄ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

• Δείκτες επιτυχίας και ενδεικτική κατανομή διδακτικού χρόνου	18
• Προτεινόμενες ερωτήσεις	21
• Θέματα για μικρές μελέτες – έρευνες	22

Β Ι Β Λ Ι Ο Γ Ρ Α Φ Ι Α.....	24-25
------------------------------	-------

ΜΕΡΟΣ Α΄ Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

Ο Ιωάννης Δ. Κονδυλάκης ή Κονδύλας (Σταυρινίδης:1977, 42) υπήρξε από τους πιο αξιόλογους νεοέλληνες πεζογράφους του β΄ μισού του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού. Σύμφωνα με τους βιογράφους του (Στεργιόπουλος: 1997, 339· Μερακλής: 1993), γεννήθηκε το 1862 στη Βιάννο της Κρήτης και ήταν γόνος οικογένειας αγωνιστών του νησιού (Πατάκης: 2007, 1112).

Μετά την κρητική εξέγερση του 1866 βρέθηκε πρόσφυγας με την οικογένειά του στον Πειραιά. Το 1869 ξαναγύρισαν στη Βιάννο, όπου τελείωσε το δημοτικό σχολείο. Φοίτησε στο Γυμνάσιο του Ηρακλείου. Αργότερα τοποθετήθηκε ως γραμματέας του Ειρηνοδικείου στα Χανιά και τη Σητεία. Παράλληλα με τις επαγγελματικές αυτές δραστηριότητες, απασχολούνταν και ως δημοσιογραφικός ανταποκριτής. Το 1884 ολοκλήρωσε τις γυμνασιακές του σπουδές στη Βαρβάκειο Σχολή Αθηνών.

Το 1884 συμμετείχε και διακρίθηκε σε διαγωνισμό διηγήματος στην *Εστία*. Την ίδια χρονιά επιστρέφει στην Κρήτη, όπου υπηρέτησε ως ελληνοδιδάσκαλος στο Μώδι Κυδωνίας κατά το σχολικό έτος 1885-1886. Το 1886 παραιτείται, για να ασχοληθεί επαγγελματικά με τη δημοσιογραφία. Παράλληλα, είχε εγγραφεί ως φοιτητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, που ήταν τότε το μοναδικό ανώτατο ίδρυμα της χώρας. Αντικειμενικές, όμως, δυσκολίες στάθηκαν εμπόδιο στην αποπεράτωση των σπουδών του.

Μεγαλωμένος στην Κρήτη, ζει από κοντά τους αγώνες του νησιού του να απελευθερωθεί και να ενωθεί με το ελεύθερο ελληνικό κράτος. Για τον λόγο αυτό οι αγώνες των Κρητικών είναι θέμα που κυριαρχεί στο πεζογραφικό του έργο (Μανουσάκης: 1996, 27). Το 1889, διωγμένος από τους Τούρκους εξαιτίας του πατριωτικού περιεχομένου των έργων του αναγκάστηκε να εγκατασταθεί στην Αθήνα, οπότε και αρχίζει ουσιαστικά η δημοσιογραφική και λογοτεχνική του σταδιοδρομία.

Το 1918, καταβεβλημένος, αποφασίζει να εγκαταλείψει την Αθήνα. Η υγεία του έχει κλονιστεί. Από τα Χανιά φεύγει με πλοίο για την Αλεξάνδρεια, με σκοπό να περάσει και από την Κύπρο. Απογοητευμένος επιστρέφει στην Ελλάδα. Βαριά άρρωστο τον βρήκε ο θάνατος στις 25 Ιουλίου 1920 στο Ηράκλειο.

Συνεργάστηκε με πολλά έντυπα, με την *Εφημερίδα*, το *Άστυ*, το *Σκριπ* και κυρίως το *Εμπρός*, στο οποίο δημοσίευε για είκοσι χρόνια τα χρονογραφήματά του με το ψευδώνυμο «Διαβάτης». Μερικά από τα άλλα ψευδώνυμα που χρησιμοποίησε είναι: Κ. Πειρασμός, Ψηλορειτινός, Κονδυλοφόρος, Κ. Σατανάς, Βαρδής Γύπαρης, Idem, Ιωάννης Ακτήμων, Jean sans terre, Δον Κανάγιας. Ο Κονδυλάκης υπήρξε από τους πρώτους που ανέδειξε το παραγνωρισμένο είδος του χρονογραφήματος και γι' αυτό τον λόγο χαρακτηρίστηκε ως ο πατέρας αυτού του λογοτεχνικού είδους (Καιροφύλας: 2005). Συνέγραψε, επίσης, διηγήματα και νουβέλες, με ηθογραφικό περιεχόμενο.

Σε ό,τι αφορά στην κυρίως αφηγηματική παραγωγή του, τρία είναι τα έργα που ξεχωρίζουν: *Ο Πατούχας* (1916), *Όταν ήμουν δάσκαλος* (1916) και *Πρώτη αγάπη* (1919). Επίσης, έχει δημοσιεύσει και δύο μυθιστορήματα: *Οι άθλιοι των Αθηνών* και *Το 62. Κάτω ο τύραννος!*

Εκτός από τη συγγραφή χρονογραφημάτων, άρθρων και λογοτεχνικών κειμένων, ο Κονδυλάκης έχει να επιδείξει και αξιόλογο λαογραφικό, ιστορικό, λεξικογραφικό και μεταφραστικό έργο.

Βιάννος Ηρακλείου

ΜΕΡΟΣ Β΄

Εισαγωγή

Το εξεταζόμενο έργο δημοσιεύτηκε στη συλλογή διηγημάτων του Ιωάννη Κονδυλάκη με τον γενικό τίτλο *Όταν ήμουν δάσκαλος*, «με την ομώνυμη νουβέλα στην αρχή και τα δεκαεπτά άλλα μικρότερα διηγήματα κατόπι, που πρωτοτυπώθηκε στα 1916 από τη Λογοτεχνική Βιβλιοθήκη Φέξη, και ξαναβγήκε μετά τον θάνατό του σε δεύτερη έκδοση στη σειρά του Ελευθερουδάκη». (Στεργιόπουλος: 1962,7). Το περιεχόμενο των διηγημάτων είναι ψυχογραφικό (*Μαύρος γάτος*, *Μανία καταδιώξεως*, *Πάροικός μου*), ιστορικό (*Η Καμπάνα*, *Γενή - Μανώλης*, *Πώς Ερώμειψε το χωριό*, *Σκούρα*, *ο Γέρος*, *Αναμνήσεις γυναιοκαίδου*, *ο Κερκέζος*) και ποικίλο (*Ο επικήδειος*, *η Κάκια μας*, *ο Πειρασμός*, *ο Σιωπηλός και ο Καλικάντζαρος*).

Σύμφωνα με τον Στεργιόπουλο πάντα (1962,7), τα διηγήματα αυτά «έχουν κάτι απ' τη συντομία της μονοκοντυλιάς κι' από την κλασική της “ένδεια”»: «Η ταχύτητα της ματιάς, που ξέρει να ξεχωρίζει βιαστικά και χωρίς χρονοτριβή το “ουσιώδες”, η γρήγορη διαγραφή των προσώπων και, γενικά, το “λακωνίζειν” υπήρξαν στην περίπτωσή του όχι μόνον αρετές έμφυτες, αλλά και ιδιότητες που τις όξυνε η μακρόχρονη θητεία του στη δημοσιογραφία και, συχνά, τις επέβαλλε η βιοποριστική του απασχόληση».

Στην εξεταζόμενη εποχή κυριαρχούν το ηθογραφικό, το ψυχογραφικό και το κοινωνικό διήγημα με επιδράσεις, κυρίως, από τον ρεαλισμό και τον νατουραλισμό. Στα είδη αυτά θα επιδοθούν διηγηματογράφοι, όπως οι Γεώργιος Βιζυηνός, Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, Ανδρέας Καρκαβίτσας, Ιωάννης Κονδυλάκης, Γρηγόριος Ξενόπουλος, Κωνσταντίνος Θεοτόκης, Δημοσθένης Βουτυράς κ.ά. Ο τρόπος γραφής του Κονδυλάκη αλλά και η τεχνική, με την οποία χειρίζεται τα θέματά του, τον ξεχωρίζουν ως «έναν ριζοσπαστικό αναμορφωτή» στην εποχή του. (Γουνελάς: 1984,120)

Το είδος, στο οποίο κατατάσσεται το αφήγημά μας, η νουβέλα, το εκτενές δηλ. διήγημα, μαζί με το κλασικό διήγημα και το μυθιστόρημα αποτελούν τα τρία βασικά είδη της αφηγηματικής πεζογραφίας. Ως προς την έκταση, η νουβέλα τοποθετείται ανάμεσα στο διήγημα και στο μυθιστόρημα. Ως προς τα θέματα, αναφέρεται κυρίως σε γεγονότα της εποχής, κατά την οποία γράφεται. Ως προς τη δομή, αυτή είναι λίγο πιο περίπλοκη από εκείνη του διηγήματος, αλλά απέχει αρκετά από την ευρύτητα, την πολυπροσωπία, την πλοκή και το περίτεχνο του μυθιστορήματος. Κύριο γνώρισμά της αποτελεί το ότι το κέντρο βάρους αφορά στο ηθογραφικό και ψυχογραφικό μέρος και λιγότερο στην πλοκή και στα επεισόδια της αφήγησης. (Παρίσης: 2004, 131)

Στο έργο του Κονδυλάκη εν γένει υπάρχουν αρκετές ιστορικές απηχίσεις από τις δραματικές ιστορικές μνήμες του ένοπλου αγώνα των Κρητικών κατά των Τούρκων, της περιόδου από το 1866 έως και το 1898 (Μανουσάκης, 1996, 27), καθώς και πληροφορίες για την κοινωνική, την πολιτική και την πολιτιστική ζωή του νησιού. Η έκδοση, μάλιστα, στην οποία εμπεριέχεται η εξεταζόμενη νουβέλα, αρχικά έφερε τον τίτλο *Όταν ήμουν δάσκαλος και άλλα διηγήματα, κρητική ηθογραφία της κρητικής επανάστασης* (1916).

Κεντρική θέση κατέχει ο γεωγραφικός χώρος, στον οποίο τοποθετείται η δράση, η γενέτειρα του Κονδυλάκη, η Κρήτη. Η υπόθεση αναφέρεται στις εμπειρίες του εικοσάχρονου Γιώργη που, ενώ ετοιμάζεται να μεταβεί στην Αθήνα για να φοιτήσει στο Πανεπιστήμιο, διορίζεται τυχαία «σχολάρχης» σε ένα μικρό και απομονωμένο χωριό της ορεινής Κρήτης. Ο κεντρικός ήρωας δεν έχει ιδέα από διδασκαλία. Μάλιστα, έχει ξεχάσει

και ό,τι είχε ο ίδιος διδαχτεί στο σχολείο και το μόνο που τον ενδιαφέρει είναι το κυνήγι. Προσπαθεί να ανταποκριθεί στοιχειωδώς στα καθήκοντά του και να καλύψει τις αδυναμίες του, επικαλούμενος τις νέες «παιδαγωγικές μεθόδους», τις οποίες και εισάγει στη διδασκαλία του. Με παραστατικότητα περιγράφονται οι σχέσεις του με τον άλλο δάσκαλο του σχολείου, που πέρασαν από πολλές διακυμάνσεις εξαιτίας του έρωτά τους για την ίδια νεαρή κοπέλα του χωριού, τη Φωτεινή. Η Φωτεινή εντέλει παντρεύεται κάποιον άλλο νέο και ο συνάδελφος του αφηγητή δίνει απρόσμενα τραγικό τέλος στη ζωή του.

Περιεχόμενο

Η νουβέλα διαιρείται σε δέκα αριθμημένα μέρη/επεισόδια (Α' - Ι'), τα οποία έχουν χρονική αλληλουχία, συναποτελώντας ενιαίο αφηγηματικό σύνολο.

Η ιστορία αρχίζει με τον διορισμό ενός νεαρού δασκάλου, του Γιώργη, απόφοιτου γυμνασίου, στο χωριό Κάστελλος, στην Κρήτη. Μάλιστα, αναλαμβάνει σχολάρχης, έχοντας υπό τη διεύθυνσή του έναν ακόμη δάσκαλο. Ο Γιώργης όμως δεν ενδιαφέρεται καθόλου για το διδασκαλικό επάγγελμα· εκείνο που τον απασχολεί είναι το κυνήγι, για το οποίο δείχνει ξεχωριστό ζήλο που τον ενισχύει η πλούσια σε θηράματα περιοχή.

Με την άφιξή του στο χωριό δημιουργούνται ανταγωνιστικά νέφη στις σχέσεις του με τον άλλο δάσκαλο, «πρώην δημοδιδάσκαλο». Ο Γιώργης, αντιλαμβανόμενος τις κακές του προδιαθέσεις, τον ενημερώνει ξεκάθαρα για τις προθέσεις και τα πραγματικά του ενδιαφέροντα, αφού σκοπεύει να μείνει μόνο για ένα χρόνο στο χωριό και ακολούθως θα φοιτήσει στο πανεπιστήμιο, άρα «φιλοδοξίαν διδασκαλικήν δεν έχει καμμίαν».

Στη συνέχεια σκιαγραφείται έντονα, σε βαθμό που να διακωμωδεύεται, η ανικανότητα και η έλλειψη γνώσεων του νεοδιοριστού σχολάρχη, ο οποίος μηχανεύεται, έχοντας επίγνωση των αδυναμιών του, πώς να απαλλαγεί από τη διδασκαλία των δύσκολων μαθημάτων, φορτώνοντάς τα στον υφιστάμενό του. Γνωρίζει, εξάλλου, πως οι μαθητές του ξέρουν περισσότερα από τον ίδιο, αξιοποιώντας έντεχνα στην παράδοση τους καλύτερους από αυτούς, μαζί με τον «τυφλοσούρη» που του είναι απόλυτα απαραίτητος.

Τα αποτελέσματα της εφαρμογής της «νέας παιδαγωγικής μεθόδου» που δήθεν ακολουθεί, αρχικά φαίνεται να έχουν θετικά αποτελέσματα, όμως γρήγορα οι μαθητές αντιλαμβάνονται την πραγματικότητα και «καταχρώμενα [τα παιδιά] την ελευθερίαν, ήρχισαν να περιπίπτουν εις αναρχίαν και ασέβειαν προς τον διδάσκαλον».

Η ανευθυνότητα του δασκάλου, που αναλώνεται ανάμεσα στο κυνήγι και την ερωτική αντιζηλία που εξάπτει στους δύο συναδέλφους η Φωτεινή, εντείνεται σε βαθμό ημιδιάλυσης του σχολείου.

Η νουβέλα ολοκληρώνεται με το απρόσμενο θλιβερό τέλος του ερωτικού ανταγωνισμού. Η Φωτεινή θα παντρευτεί έναν τρίτο, έναν συνομήλικό της, απορρίπτοντας τους δύο μνηστήρες, ο Γιώργης θα δεχθεί επαίνους για την επιτυχία των μαθητών στις εξετάσεις, ο συνάδελφός του όμως θα απαγχονισθεί, θύμα της ευαισθησίας του και της κακής του τύχης.

Ο κεντρικός θεματικός άξονας : Η σύγκρουση δύο παιδαγωγικών αντιλήψεων

Κύριος θεματικός άξονας της νουβέλας είναι οι σχέσεις δασκάλου-μαθητή, υπό την έννοια της ουσιαστικής επικοινωνίας. Οι μέθοδοι διδασκαλίας, το αίτημα για αναμόρφωση της εκπαίδευσης πάνω σε εδραίες παιδαγωγικές βάσεις συνιστούν ζητούμενο του πολιτισμένου κόσμου στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Η αποδοχή της συνύπαρξης των αντιθέτων αποτελεί βασικό όρο της ανανέωσης αυτής.

Από την πρώτη κιόλας γνωριμία με τους μαθητές του ο Γιώργης φροντίζει να ξεκαθαρίσει σ' αυτούς πως δεν θέλει να λειτουργήσει ως «μισητός τύραννος», αλλά να καλλιεργήσει σχέσεις φιλίας και σεβασμού. Τα παιδιά, όπως φαίνεται στο πιο κάτω παράθεμα, αποδέχονται την καλή πρόθεση του δασκάλου με έκπληξη και χαρά, συνάπτοντας συμφωνία μαζί του:

«[...] Δεν είμαι από τους δασκάλους τους οποίους εγνωρίσατε μέχρι τούδε. Θέλω να γίνω φίλος σας και όχι τύραννος, να σας φανώ ωφέλιμος και όχι να σας κάμω δειλούς και ταπεινούς· να με σέβεσθε και να με αγαπάτε και όχι να με τρέμετε. [...] Σας παρακαλώ, μη με αναγκάσετε να πιστεύσω ότι έχω άδικον και ότι έχουν δίκαιον οι άλλοι δάσκαλοι».

Οι μαθηταί μου ήκουσαν τους λόγους μου με έκπληξιν, ήτις επί τέλους μετεβλήθη εις ακτινοβόλημα χαράς.

— Λοιπόν είσθε σύμφωνοι; τους ηρώτησα.

— Σύμφωνοι, απήντησαν.

Και ετήρησαν την υπόσχασίν των, όπως ετήρησα και εγώ την ιδικήν μου. [...] (37-38)¹

Η νέα μέθοδος που εφαρμόζει ο δάσκαλος προωθεί την αυτενέργεια των μαθητών και παράλληλα δικαιολογεί την άγνοια του δασκάλου. Ο Γιώργης με τη δήθεν νέα μέθοδο «Γιασνάγιαν Πολιάναν» βρίσκει την ησυχία του και οι μαθητές αφήνονται να δράσουν αυτόβουλα, όπως διαφαίνεται από τα πιο κάτω αποσπάσματα:

¹ Για τις παραπομπές σε αποσπάσματα της νουβέλας (μόνο με αριθμό σελίδας και χωρίς άλλη ένδειξη) βλ. Ιωάννης Κονδυλάκης, *Όταν ήμουν δάσκαλος*, Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης-Παιδεία, 2017. Στα παραθέματα διατηρείται η ορθογραφία της έκδοσης αυτής.

[...] Ήμουν εις τους ουρανούς. Και επειδή φυσικά δεν ηδυνάμην από τόσον μακρινήν απόστασιν να συνεννοηθώ με τους μαθητάς μου, τους αφήκα εντελώς εις την τύχην των να κάμουν ό,τι ήθελαν. Η νέα μέθοδος της 'Γιάσναγιας Πολιάνας' ηφηρμόσθη τότε καθ' όλην αυτής την έκτασιν. Εγώ άλλως και όταν ευρισκόμενην εντός του σχολείου, ήμουν απών. [...]
(71-72)

Ο δάσκαλος αφήνει έτσι να αποκαλυφθεί πλήρως η αδιαφορία του για το εκπαιδευτικό έργο, με το πρόσχημα πάντα της νέας μεθόδου. Το αποτέλεσμα, βέβαια, δεν ήταν άλλο, από την πλήρη διάλυση της τάξης:

[...] Με καταλάμβαναν αιφνίδιοι κυνηγετικοί παροξυσμοί, όταν ήκουα ψιθύρισμα τσίχλας λ.χ. ή λάλημα μελισσοουργών και αρπάζων το δίκανον έτρεχα έξω, αφήνων τους μαθητάς ν' αλληλοδιδάσκονται ή ν' αλληλοδέρνονται, κατά την νέαν μέθοδον πάντοτε. Το μάθημα διήρκει όσον το δυνατόν ολιγότερον. [...] (60)

Τόσο οι διαβολές του συναδέλφου, όσο και το σταθερό πάθος του νέου δασκάλου για το κυνήγι, δημιούργησαν πολύ αρνητική εντύπωση με απογοητευτικά παιδαγωγικά αποτελέσματα. Η άποψη των γονιών για τη μέθοδο του σχολάρχη διαφαίνεται απορριπτική, διότι κρίνεται πολύ πρωτοποριακή:

[...] Είχα δε και συχνά παράπονα εκ μέρους των γονέων. «Δεν μαθαίνουν, βρε αδερφέ, πράμμα τα κοπέλια. Άδικο χάνουνε τον καιρό τως. Καλύτερά 'τονε να βλέπουνε τα έχνη, να γενούνε βοσκοί. Μα μπορούνε, τζάνε μου, να μαθαίνουνε μοναχά τους τα κοπέλια; Θέλουνε και δασκάλεμα, και συδαύλισμα. Γιάντα τσ' έχουνε τσοι δασκάλους παρά για να τώσε δείχνουνε; Χρειάζεται και λιγάκι ξύλο. Δε λέω να γυρίσωμε στο φάλαγγα, μα μια βιτσιά και καμιά παλαμιά από καιρό σε καιρό κακό δεν κάνει. Μα σαν τ' αφήσης ορνικά και αδιαφέντευτα, είντα θες να κάνουνε; Παιγνίδια και τραβαπάλαιμα. Κοπέλια τα λένε, κοπελίστικα θα κάνουνε». (52)

Στη νουβέλα παραβάλλονται αντιστικτικά δύο «τύποι» δασκάλων με διαφορετικές παιδαγωγικές αντιλήψεις και με διαφορετικούς στόχους και προσδοκίες (Σταμάτης: 2006). Ο Γιώργης αντιπροσωπεύει τον τύπο του ήρεμου, δημοκρατικού/προοδευτικού παιδαγωγού, που συχνά, όμως με χιούμορ, σκιαγραφείται και ως αδιάφορος, ανεύθυνος και αδαής, λόγω επιστημονικής ανεπάρκειας και έλλειψης ενδιαφέροντος για το λειτούργημά του. Η παιδαγωγική του μέθοδος, η οποία στηρίζεται στην επικοινωνία και την αλληλοκατανόηση δασκάλου – μαθητή, φαίνεται σε πολλά σημεία της νουβέλας να οδηγεί σε αναρχία και διάλυση της τάξης, λόγω της ατιμωρησίας εκ μέρους του δασκάλου. Ωστόσο, παράλληλα φαίνεται να καλλιεργεί επιτυχώς τη συνειδητή πειθαρχία, επιλογή η οποία, τελικά, τον «δικαιώνει».

Ο δεύτερος δάσκαλος αντιπροσωπεύει τον αυταρχικό/συντηρητικό τύπο δασκάλου, ο οποίος, παρόλο που διαθέτει τις απαραίτητες γνώσεις, επιβάλλεται στους μαθητές που τους εξουσιάζει με ύβρεις και σωματικές τιμωρίες. Όπως φαίνεται και στο επόμενο παράθεμα, η διάσταση των παιδαγωγικών αντιλήψεων είναι και η αιτία της απόλυτης ρήξης μεταξύ τους, πριν από την ερωτική αντιζηλία για τη διεκδίκηση της Φωτεινής:

[...] Οι μαθηταί μου με εσέβοντο και με ηγάπων, χωρίς να μεταχειρισθώ ποτέ βίαια μέσα, χωρίς να υψώσω καν τον τόνον της φωνής μου, ήσαν επιμελείς και κόσμιοι. Ηύξανε δε η προς εμέ αγάπη και ευγνωμοσύνη των, όταν από την πρώτην τάξιν, ήτις ήτο εις το ισόγειον, ήρχοντο ενίοτε πλαταγισμοί ραπισμάτων ομού με τας αγρίας κραυγάς και τας

ύβρεις του διδασκάλου, «κούτσουρα, παλιόπαιδα, κτήνη!». Αλλ' η αντίθεσις αὐτὴ ἐπῆλθεν ὡς πρῶτον ζιζάνιον εἰς τὴν μεταξύ ἐμοῦ καὶ τοῦ συναδέλφου ἀρμονίαν. [...] (39-40)

Το κωμικό στοιχείο στη νουβέλα – Ο Κονδυλάκης ως ευθυμογράφος

Βασικό χαρακτηριστικό της γραφῆς του Κονδυλάκη, που εντοπίζεται και στη νουβέλα *Όταν ήμουν δάσκαλος*, είναι ο γλαφυρός και συχνά κωμικός χαρακτήρας της². Ο συγγραφέας αυτός ὀρθά έχει θεωρηθεῖ ὡς ευθυμογράφος. Οἱ ἥρωές του κατορθώνουν μέσα ἀπὸ φαιδρά περιστατικά καὶ ἀφηγήσεις κωμικῶν ιστοριῶν, ἀκόμη καὶ σε θλιβερές στιγμές, νὰ προκαλέσουν τὸ αὐθόρμητο γέλιο τοῦ ἀναγνώστη (Σαϊτάκης: 1996, 353). Ἀπώτερος σκοπὸς τοῦ Κονδυλάκη εἶναι «ἡ ἐπιθυμία νὰ σοκάρει καὶ νὰ διακωμωδῇ τὴ συμβατικὴ σκέψη» (Γουνελάς: 1984, 120).

Ἀκόμη καὶ ὁ σύγχρονος ἀναγνώστης διακατέχεται διαρκῶς ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῆς εὐφορίας καὶ τοῦ ξαφνιάσματος κατὰ τὴν ἀνάγνωση τῶν εὐθυμων περιστατικῶν. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ ἐπιτυχημένη καὶ διανθισμένη με πολὺ χιούμορ σκιαγράφηση τοῦ ἀρχαιότερου συναδέλφου ἀπὸ τὸν Γιώργη:

[...] Ὁ συνάδελφός μου ἦτο ἰσχνὸς καὶ μελαψός, ὡς ξυλοκέρατον, ἀλλὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην μου ἐφάνη τόσο μαῦρος, τόσο ἀπαισίως μαῦρος, ὥστε μου ἤρχετο ὀρεξὶς νὰ τὸν ἐρωτήσω πῶς ἐμάθε βυζαντινὴν μουσικὴν εἰς τὸ Σουδάν. Καὶ ὅμως εἰς τὰ χεῖλη εἶχε μεϊδιάμα τόσο υποχρεωτικόν καὶ τόσην ταπείνωσιν ἐξέφραζεν ὅλον τοῦ το ταλαιπωρημένον ὑποκείμενον καὶ ἡ κάμψις τῶν ὤμων τοῦ ἡ δουλικὴ καὶ ὁ πενιχρὸς τοῦ ματισμός, εἰς τὸν ὁποῖον συνηγνόντο δύο πολιτισμοί, ὁ ευρωπαϊκὸς καὶ ὁ κρητικὸς, μετὰ διαφόρων ἐποχῶν, τόσην δυστυχίαν ἐμαρτύρει τὸ προῶρως ρυτιδωθὲν μέτωπόν τοῦ (διότι δὲν θὰ ἦτο ἀκόμη τριακοντούτης), ὥστε δυσκόλως διεκρίνετο ἡ μικροπονηρία ἥτις ἐσπινθίριζεν εἰς τοὺς μικροὺς ὀφθαλμούς τοῦ. [...] (30-31)

Εἶναι σκόπιμο νὰ τονιστεῖ πῶς ὁ Κονδυλάκης δὲν ἐπιδιώκει με κανένα τρόπο νὰ σατιρίσει τὴν κρητικὴ ὑπαιθρο, ἀλλὰ νὰ διασκεδάσει πρῶτα ὁ ἴδιος καὶ μετὰ οἱ ἀναγνώστες τοῦ. Εἰζάλλου, ἀναθρεμμένος καὶ ὁ ἴδιος στὴν Κρήτη, ἐπιδιώκει νὰ προσφέρει διέξοδο μέσω τοῦ γέλιου ἀπὸ τὴ σοβαροφάνεια τῆς κλειστῆς καὶ «αντιπνευματικῆς»

² Σε πολλὲς ἀνακοινώσεις στο Α΄ Διεθνὲς Συνέδριο γιὰ τὸν Κονδυλάκη, ποὺ ἔλαβε χώρα στα Χανιά τὸ 1996, σχολιάστηκε ἐκτενῶς ὁ κωμικὸς χαρακτήρας τοῦ κονδυλακικοῦ ἔργου (βλ. *Πεπραγμένα τοῦ Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Ὁ Ιωάννης Κονδυλάκης καὶ τὸ ἔργο τοῦ (1862- 1920)»*. Χανιά, Δημοτικὴ Πολιτιστικὴ Ἐπιχείρηση Χανίων, 1996). Εἰδικὰ γιὰ τὸν εὐθυμὸ χαρακτήρα τοῦ ἔργου τοῦ ὑπάρχει μία πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἐρευνα ποὺ πραγματοποιοῦσε ὁ Κώστας Δ. Μουτζούρης. (Βλ. Κώστας Δ. Μουτζούρης, «Οἱ μαθητές μας καὶ ὁ Ιωάννης Κονδυλάκης», ὁ.π., 289-299).

κοινωνίας της εποχής του, που οι άνθρωποι «αγαπούσαν να αποκοιμίζονται με λόγια, που δεν ήθελαν τίποτε να έρθει να ταράξει την πρόσφατα αποκτημένη ισορροπία τους. [...] Προπάντων όχι καινούργια προβλήματα, όχι αναζητήσεις και αγωνίες» (Δημαράς: 2000, 531).

Το χιουμοριστικό στοιχείο (Κωστήου: 2002, 234-236) κυριαρχεί στη νουβέλα και την εμπλουτίζει με κωμικά επεισόδια, συνδεδεμένα με το παιδαγωγικό σύστημα, τις επαγγελματικές, κοινωνικές και ερωτικές συναναστροφές του αφηγητή, δίνοντας ευχάριστο και ανεκδοτολογικό τόνο στο έργο.

Επίσης, το κωμικό στοιχείο εκφράζεται με ποικίλους τρόπους, υπονομεύοντας ή/και ανατρέποντας τη συμβατική όψη των πραγμάτων· συχνά ως «παράδοξο», με την επιλογή δύο αντιφατικών στοιχείων, για τη σύνδεση των οποίων απαιτείται από τον αναγνώστη να δει τα ήδη γνωστά του στοιχεία με νέα οπτική. Αυτή η υπονόμηση ή και κατάρριψη του οικείου προκαλεί το γέλιο. Εύστοχο παράδειγμα αποτελεί η εξής αξιοποίηση της τεχνικής αυτής: «Και ούτω ο Κώστας edίδασκε τους συμμαθητάς... και τον διδάσκαλόν του» (43)· ενίοτε όμως και ως «ειρωνεία», όταν ο δάσκαλος παρουσιάζεται λιγότερο έξυπνος και απερίσκεπτα ενθουσιώδης, με τη χρήση του κοινού λογοτεχνικού τεχνάσματος του αφελούς ήρωα (naive hero). (Abrams: 2005, 106)

Στο απόσπασμα που ακολουθεί, ο ερωτευμένος Γιώργης χάνει την επαφή με την πραγματικότητα:

[...] Ήμουν εις τους ουρανούς. Και επειδή φυσικά δεν ηδυνάμην από τόσον μακρινήν απόστασιν να συνεννοηθώ με τους μαθητάς μου, τους αφήκα εντελώς εις την τύχη των να κάμουν ό,τι ήθελαν. [...] (71)

Σημειώνουμε και το παρακάτω απόσπασμα, στο οποίο ο Κονδυλάκης επιτυγχάνει να συνδυάσει τον «σαρκασμό» με τον «αυτοσαρκασμό»:

[...] Όταν επέστρεφα, ήκουσα τον έναν εκ των σκύλων μου ουρλιάζοντα και είδα τον διδάσκαλον να τον καταδιώκει με χονδρόν ξύλον.

–Να τα δέσεις αυτά τα σκυλιά ή θα τα σκοτώσω! Μου εφώναξε με τρέμοντα εξ οργής χείλη. Δεν είνε κατάστασις αυτή! Εδώ κατήντησε στάνη!

–Βέβαια στάνη είνε, αφού είσαι συ εδώ, κτήνος! απήντησα έξαλλος και ώρμησα εναντίον του, με απόφασιν... ν' αναλάβω και της αριθμητικής τα βάρη.[...] (53)

Η σκιαγράφηση του αφηρημένου καθηγητή διανθίζεται με κωμικά χαρακτηριστικά, ιδιαιτερότητες και υπερβολές, όπως με τη μανία του για το κυνήγι, που φτάνει μέχρι του σημείου να πυροβολεί, ενώ βρίσκεται μέσα στην τάξη, ή ακόμη τις παράξενες διατροφικές του συνήθειες που οφείλονται στην ανάγκη ή την οκνηρία του. Και η αφηρημάδα αυτή αυξάνεται κατακόρυφα, όταν στη ζωή του μπαίνει ο έρωτας:

[...] Ουδέποτε έκαμα τόσα λάθη εις την παράδοσιν, όσα κατά την ημέραν εκείνην, διότι την επερίμενα καθ' όλην την ημέραν και μόνον κατά το δειλινόν ενεφανίσθη. [...] (48)

Το χιούμορ, που χωρίς αμφιβολία μπορεί να θεωρηθεί ως ένα από τα θεμελιώδη στοιχεία της γραφής του Κονδυλάκη, στο *Όταν ήμουν δάσκαλος* έχει την τιμητική του. Πολύ εύστοχα και παραστατικά, σύμφωνα με τον Κώστα Στεργιόπουλο (1962,10), «λίγο αττικόν άλας σε κρητικό ηθογραφικό πλαίσιο [...], το χιούμορ αποτελεί φυσικό και αβίαστο στοιχείο του ύφους του, ένα χιούμορ πότε πικρό και πότε πνευματώδες, που

σχολιάζει και ταυτόχρονα σκιαγραφεί – κι από την άποψη αυτή ανήκει στους διασκεδαστικούς συγγραφείς, με τη σημασία που έδινε στη λέξη ο Ξενόπουλος».

Χαρακτήρες

Στο επίκεντρο της νουβέλας τοποθετείται ένας ανθρώπινος τύπος, ο Γιώργης. Πλαισιώνεται πρωτίστως από τον παλαιό δάσκαλο και τη νεαρή Φωτεινή, και δευτερευόντως από τους μαθητές και τους ανθρώπους της κρητικής υπαίθρου.

Μέσα από ενδιαφέροντα περιστατικά και εντυπώσεις από την καθημερινή ζωή της ελληνικής επαρχίας στα τέλη του 19ου σκιαγραφείται με έντονα χρώματα ο τύπος αυτού του «ιδιαιτέρου» δασκάλου. Για τον Κώστα Στεργιόπουλο (1962, 6), η πεζογραφία του Κονδυλάκη είναι «ένας σταθμός απ’ όπου, περνώντας η ηθογραφία μας μετεξελίσσεται σε ψυχογραφία, διότι εύκολα ο αναγνώστης αντιλαμβάνεται ότι οι άνθρωποι τύποι είναι στο κέντρο του ενδιαφέροντος και τα γεγονότα αξιοποιούνται μόνο για να τους περιγράψουν».

Ο Γιώργης

Ειλικρινής, αυθόρμητος αλλά και αδιάφορος. Συνεπαρμένος από το πάθος του για το κυνήγι και τον έρωτα. Καλοδιάθετος, κερδίζει τη συμπάθεια των μαθητών και των προϊσταμένων του, παρόλο που με αστεία ή και υποκριτικά τεχνάσματα προσπαθεί να καλύψει την άγνοια και την αδιαφορία που τον χαρακτηρίζει. Παρουσιάζεται διαρκώς αφηρημένος, εκτός τόπου και χρόνου, παρορμητικός, με ελαφρότητα στην αντιμετώπιση των καταστάσεων, που δεν θα την δικαιολογούσε κανείς πειστικά, αποδίδοντάς την μόνο στο νεαρό της ηλικίας του.

Ο παλαιός συνάδελφος

Ο «πρώην δημοδιδάσκαλος» διαγράφεται ως ανασφαλής και αδύναμος τύπος ανθρώπου. Ο αφηγητής τού δίνει το υποτιμητικό παρατσούκλι «μπάρκας», δηλαδή Αιθίοπας, εξαιτίας του μελαμψού χρώματος της εξωτερικής του εμφάνισης. Σε άλλο σημείο τον αποκαλεί, για τον ίδιο λόγο, Οθέλλο. Σε πολλά σημεία του κειμένου παρουσιάζεται ως δειλός και ραδιούργος, «χαιρέκακος» σύμφωνα με τον Γιώργη.

Η νουβέλα ολοκληρώνεται με τη σκηνή της αυτοκτονίας του «μπάρκα», αποτέλεσμα της ταραχώδους επαγγελματικής ζωής του, κυρίως όμως της έντονης ερωτικής του απογοήτευσης. Η αδυναμία του να επικοινωνήσει ουσιαστικά με τον περίγυρό του τον οδηγεί σε αναπάντεχη ψυχική φόρτιση και τελικά στην αυτοκτονία. Δεν πέτυχε να κερδίσει ούτε την εκτίμηση του Γιώργη ούτε των μαθητών του ούτε και της Φωτεινής, που την αγαπούσε κρυφά. Ήταν συμπαθής μόνο στον ιερέα, προφανώς επειδή του προσέφερε υπηρεσίες με την ψαλτική που κατείχε.

Η Φωτεινή

Το γυναικείο στοιχείο εκπροσωπείται κυρίως από τη Φωτεινή – υπάρχουν και κάποιες σύντομες αναφορές στη νοοτροπία και στη φύση των γυναικών του χωριού (36, 41). Η Φωτεινή είναι νεαρή, «ήτις ήτο ωραία και φιλάρεσκος»· είναι το κορίτσι που ερωτεύονται με πάθος και ο πρώην δημοδιδάσκαλος και ο Γιώργης. Διαθέτει πονηριά και καταφέρνει να πυροδοτεί τον ανδρικό ερωτισμό.

Είναι ο αθεράπευτα πλατωνικός έρωτας του μπάρκα, που τελικά καταλαμβάνει («έγινες αφορμή να την προσέξω και να την αγαπήσω») και τον νεότερο δάσκαλο και μετατρέπεται σε μόνιμη έγνοια του. Η Φωτεινή προκαλεί και τους δύο, απολαμβάνοντας

φιλάρεσκα το ερωτικό τους κάλεσμα, χωρίς όμως να ανταποκρίνεται, παρατείνοντας, μάλιστα, βασανιστικά την επιθυμία τους. Σύμφωνα με τον Στεργιόπουλο (1962,9), ο παλαιός δάσκαλος αντιπροσωπεύει τον έρωτα από πάθος, ενώ ο Γιώργης κατανοεί ότι βίωσε έναν έρωτα από ματαιοδοξία: «ο έρωσ μου ήτο κατά ένα μεγάλο μέρος πείσμα». Για τον λόγο αυτό, όταν μαθαίνουν για τον επικείμενο γάμο της Φωτεινής, ο ένας αυτοκτονεί, ενώ ο άλλος το αποδέχεται και ανακουφίζεται.

Οι ήρωες της νουβέλας, και κυρίως ο Γιώργης, χωρίς να περιγράφονται εξαντλητικά, μέσα από τις επιλογές και τα λόγια τους γίνονται αληθοφανείς. Δεν θα ήταν παρακινδυνευμένο να υποθέσουμε πως οι χαρακτήρες που ηθογραφεί και ψυχογραφεί ο Κονδυλάκης είναι άτομα που πολύ πιθανόν τα συναναστράφηκε, όταν υπηρέτησε ως δάσκαλος στην Κρήτη.

Ο Νικόλαος Β. Τωμαδάκης, σε κριτική του για ένα άλλο διήγημα της ίδιας συλλογής, τον «Επικήδειο», (Κονδυλάκης:1961, λε'), αναφέρεται στα χρόνια της διδασκαλικής ζωής του Κονδυλάκη στην Κρήτη με τα ακόλουθα λόγια, από τα οποία βάσιμα εξάγεται ότι ο Γιώργης δεν είναι παρά το alter ego του συγγραφέα:

Φύσις οία ο Κονδυλάκης, φίλος του κυνηγιού και της καλοζωίας, όσον εχθρός της αδρανούς διδασκαλικής ζωής, δεν ηδύνατο να υπομείνη την υπηρεσίαν του ελληνοδιδασκάλου και δεύτερον έτος. Παρητήθη λοιπόν ο Κονδυλάκης της θέσεως του σχολάρχου και ετράπη προς την δημοσιογραφίαν.

Η γλώσσα και το ύφος του Κονδυλάκη

Ο Κονδυλάκης επιλέγει να γράψει σε γλώσσα μεικτή, συμμορφούμενος με την προσωπικότητα των ηρώων του. Η απλουστευμένη καθαρεύουσα, όπως συνηθιζόταν στην εποχή του, εμπεριέχει αρχαιοφανείς και δημοτικούς τύπους, ενώ είναι εμπλουτισμένη κατά

διαστήματα με κρητικούς ιδιωτισμούς και λαϊκές εκφράσεις που αποδίδουν την καθημερινή ομιλία των προσώπων της νουβέλας.

Γενικά, οι γλωσσικές του απόψεις είναι άρρηκτα συνδεδεμένες με το κοινωνικό περιβάλλον, με το επάγγελμα του δημοσιογράφου, που υπηρέτησε ευσυνείδητα, αλλά και με τα πολιτικοκοινωνικά δεδομένα της εποχής του, που ήταν εχθρικά προς τη δημοτική, σε αντίθεση με τη λογοτεχνική πράξη, η οποία, ιδίως στην ηθογραφία, ακολουθούσε φυσιολογικά τη γλώσσα των ηθογραφούμενων, την απλή γλώσσα του λαού, με τις κατά τόπους ιδιοτυπίες της, τουλάχιστον στα διαλογικά μέρη.

Μέσα από τα λόγια του Γιώργη διακρίνεται στη συγκεκριμένη νουβέλα η άποψη και του ίδιου του συγγραφέα για τη γλώσσα, αφού αποτυπώνεται η πεποίθησή του ότι η αρχαϊζουσα θα έπρεπε να απλουστευθεί, ώστε με γλώσσα προσιτή να επιτυγχάνονται οι στόχοι της σχολικής μάθησης:

[...] Κάτι είπα προς τους μαθητάς μου εναντίον της Ιεράς ιστορίας. Και πράγματι είχα ειπεί ότι το ογκώδες εκείνο βιβλίον με την αρχαϊζουσάν γλώσσαν και τας θεολογικάς αξιώσεις δεν ήτο διά την ηλικίαν των, και υπηγόρευσα βραχείαν περίληψιν αυτού εις απλήν γλώσσαν. [...] (51-52)

Ο Στεργιόπουλος (1962, 7) σημειώνει πολύ εύστοχα: «Δεν ξέρω άλλον απ' τους πεζογράφους μας, που με τόσο λιτά μέσα και με τόσο γυμνό λόγο να έχει φτάσει σε τέτοια παραστατική δύναμη. Τούτο είναι, νομίζω, ό,τι του εξασφαλίζει τη διάρκεια. [...] Ο κριτικός χαρακτηρίζει το ύφος του συγγραφέα «πνευματώδες, συχνά ειρωνικό, σε απλουστευμένη καθαρεύουσα, που κυμαίνεται από τους πιο αρχαιοφανείς τύπους ως τους πιο δημοτικούς, ανάμικτη με κρητικούς ιδιωτισμούς και λαϊκές εκφράσεις. [...] Ύφος τόσο λιτό και απαλλαγμένο από σχήματα, θα κινδύνευε ίσως να είναι ξερό, αν δεν υπήρχε το χιούμορ».

Και ο Κωστής Παλαμάς (1962, 13) θα σημειώσει το ίδιο εύστοχα για τον τρόπο γραφής και τη γλώσσα του Κονδυλάκη, επισημαίνοντας και αυτός αναλυτικά και με παραδείγματα την απλότητα του λόγου και το λεπτό χιούμορ του:

Ο Κονδυλάκης εμόρφωσε το χρονογράφημα με όλην την πρωτοτυπίαν και την ευρυθμίαν του ταλάντου του. Χωρίς έντασιν και μεγαληγορίαν, και λυρικήν ή ρητορικήν ευλωτίαν, και διακόσμησιν της φράσεως και σπανιότητα της λέξεως, ησύχως, οιονεί απλάστως, με κοινά και καθιερωμένα ονόματα και σχήματα της δημοσιογραφικής καθαρευούσης αυτοσχεδιάζων αφροντίστως, ως εφαινετο, εις τα τραπέζια, συχνά πυκνά, των καφενείων τα χρονογραφήματά του τα διέπлатτεν εν τούτοις εν ταυτώ εις κοινωνιολογικά αρθρίδια, εις ψυχαγωγικάς διηγήσεις, εις κριτικάς γνωμοδοτήσεις, εις ευτραπέλους ιστορίας, εις γραμμάς, απαραίτητους πλέον καθισταμένους διά το πολύ των αναγνωστών φύλλον, οποίον το *Εμπρός*, μέσα εις τας οποίας το *χιούμορ* και η παρατήρησις, το παίγνιον και η σοβαρότης συνεπλέκοντο δυσδιακρίτως, αλλά διά τούτο και καθίσταντο ευάρεστοι και επιζήητοι.

Αφηγηματικές τεχνικές

Ο αφηγητής

Η αφήγηση είναι πρωτοπρόσωπη και ο αυτοδιηγητικός αφηγητής, που είναι το πρωταγωνιστικό πρόσωπο της ιστορίας, αφηγείται σε πρώτο πρόσωπο, τεχνική που

ενισχύει την αίσθηση ότι όσα διαβάζουμε αποτελούν προσωπικό βίωμα. Η επιλογή, εξάλλου, του πρώτου προσώπου, χάρη στη δύναμη της προσωπικής μαρτυρίας, εξασφαλίζει αμεσότητα, πειστικότητα και αληθοφάνεια στην αφήγηση και της προσδίδει εμπιστευτικό και εξομολογητικό χαρακτήρα. Ο αφηγητής σε κάποια σημεία απευθύνεται άμεσα στους αναγνώστες (π.χ. «θα εννοήσετε μετ’ ολίγον») ενδυναμώνοντας με αυτόν τον συμμετοχικό τρόπο την αμεσότητα του λόγου του. Θα σημειώσουμε, επίσης, πως σε ορισμένα σημεία της αφήγησης παρατηρείται η χρήση του τρίτου προσώπου, οπότε ο δάσκαλος γίνεται θεατής του εαυτού του:

[...] Τούτο όμως βαθμηδόν τους απεθράσυνεν, ώστε ήρχισαν περί τα τέλη του σχολικού έτους να καταχρώνται ολίγον την αδυναμίαν μου. Διά να μείνουν μόνοι, ανεφώνουν αίφνης:

–Δάσκαλε, δάσκαλε, ένα πουλί, ένα μεγάλο πουλί!

–Πού;

–Επέρασε, πάει προς τα κάτω.

Ο διδάσκαλος δεν ήθελε περισσότερο διά να ορμήσει έξω. Και έστιν ότε, αντί να λείψη επί μίαν στιγμήν, ως έλεγεν, απουσίαζεν επί ώραν όλη ή και ώρας. Την δε φροντίδα των μαθημάτων άφηνα εις την «νέαν μέθοδον», ήτις ηδύνατο να ονομασθή και ελευθέρα αλληλοδιδασκτική ή αυτοδιδασκτική μέθοδος. [...] (61-62)

Και αλλού:

–Ηρθα, κύριοι δασκάλοι, είπεν επί τέλους με επισημότητα, να σας εκαλέσω στον γάμο... τση θυγατέρας μου τση Φωτεινιάς.

Κατάπληκτοι οι «κύριοι δάσκαλοι».

–Γίνεται την ερχόμενη Κυριακή, εξηκολούθησεν ο πατήρ της Φωτεινής. Δόξα να ’χη ο Θεός, κάνω ένα καλό γαμπρό...[...] Το βλέμμα μου συνήντησε το βλέμμα του Οθέλλου, απορώ δε πώς εκ της συγκρούσεώς των δεν προήλθε κεραυνός εκπλήξεως. [...] (77-78)

Η εστίαση

Η αφήγηση δίνεται με εσωτερική εστίαση, καθώς η ιστορία κοινοποιείται στους αναγνώστες μέσα από όσα είδε και έζησε ο αφηγητής ως κεντρικός ήρωας. Όντας από τα πρόσωπα της ιστορίας, έχει περιορισμένο γνωστικό πεδίο και αφηγείται τα γεγονότα, έχοντας αντίληψη μόνο όσων προσλαμβάνει ο ίδιος, χωρίς να γνωρίζει πλήρως τις σκέψεις και τα συναισθήματα των άλλων ηρώων, όπως θα συνέβαινε, αν ήταν παντογνώστης αφηγητής. Ενδεικτικό, από τα πολλά παραδείγματα, είναι το πιο κάτω απόσπασμα:

[...] Έπειτα οι «προεστοί» του χωριού και της επαρχίας, οίτινες ήλθαν διά να με γνωρίσουν, δεν έμειναν ευχαριστημένοι. Την δυσπιστίαν, που εκίνησεν η νεαρωτάτη ηλικία μου, ενίσχυσεν η ελαφρότης ην έδειξα ζητήσας πληροφορίες περί του κυνηγίου [...] (29)

Ο χρόνος

Σχετικά με τον χρόνο της διήγησης, ο αφηγητής παρουσιάζει τα γεγονότα κυρίως σε γραμμική σειρά, με λιγοστή χρήση των προλήψεων (flashforward). Ο δάσκαλος-αφηγητής εξιστορεί αναδρομικά τις εμπειρίες του στο ορεινό χωριό της Κρήτης με τη χρήση παρελθοντικών χρόνων. Η ιστορία ξεκινά in medias res, με τον διάλογο του δασκάλου με τον οικογενειακό φίλο που του ανακοινώνει την τοποθέτησή του στο σχολείο: «Μίαν ημέραν, εις την προκυμαίαν των Χανίων με επλησίασεν ένας κύριος, φίλος οικογενειακός, και με ηρώτησεν [...]».

Αφηγηματικοί τρόποι

Στο μεγαλύτερο μέρος της νουβέλας επικρατεί ο διάλογος, πρακτική που ενισχύει τη ζωντάνια και την παραστατικότητα του κειμένου. Σε μικρότερο βαθμό χρησιμοποιείται η αφήγηση και η περιγραφή, καθώς και η καταγραφή προσωπικών σκέψεων, που παραπέμπει σε ένα είδος άτυπου εσωτερικού μονόλογου.

Ο κεντρικός ήρωας σκιαγραφείται α) με την **αφήγηση**: την εξιστόρηση εμπειριών και περιπετειών του νεαρού δασκάλου. Ο αφηγητής περιγράφει τι συνέβη με δικά του λόγια ή εκθέτει σκέψεις και συναισθήματα των προσώπων, χωρίς άμεση παράθεση των λόγων τους. β) Μέσα από τον **διάλογο**: Τα διαλογικά μέρη είναι σε ευθύ λόγο και σε πρώτο πρόσωπο. Ο λόγος των προσώπων αποδίδεται πιστά (ύφος, ιδίωμα, λεξιλόγιο κ.τ.λ.) Ιδιαίτερα θα πρέπει να τονιστεί ότι η πολύ επιτυχημένη χρήση του διαλόγου προσδίδει στην αφήγηση δραματικότητα, φυσικότητα και ζωντάνια, ενώ παράλληλα συντελεί στην πειστικότερη διαγραφή των χαρακτήρων:

–Το λοιπόν καλεστικοί να 'στε, είπεν ο γέρον Δετορογιώργης, εγειρόμενος.

Όταν δε εξηφανίσθη η φέσα μεταξύ των φρακτών, εστράφην προς τον οικτρόν μου συνάδελφον:

–Τ' άνοιξες τα στραβά σου τώρα, ή νομίζεις ακόμη ότι σου κάνω αντιπολίτευσι στον έρωτά σου;

–Συγχώρησέ με, αδελφέ· πού να φαντασθώ ότι αυτό το κορίτσι είνε σατανάς; Είπε με συντριβήν ο διδάσκαλος.

–Σου ομολογώ ότι τώρα στο τέλος με είχες πεισμώνσει και απεφάσισα για καλά να σε στέψω αυτοκράτορα... αλλά το αποτέλεσμα ήτο να την πάθω κι εγώ. Μ' εκορόϊδεψε κ' εμένα. Αλλά μπράβο της, καλά μάς έκαμε. (78)

γ) Με την **περιγραφή**: Λεπτομερής απόδοση, αναπαράσταση κυρίως καταστάσεων και χαρακτήρων). Πολύ επιτυχημένη είναι και η λεπτομερής περιγραφή της εξωτερικής εμφάνισης του μπάρκα:

[...] Ο συνάδελφός μου ήτο ισχνός και μελαψός, ως ξυλοκέρατον, αλλά την στιγμήν εκείνην μου εφάνη τόσον μαύρος, τόσον απαισίως μαύρος, ώστε μου ήρχετο όρεξις να τον ερωτήσω πώς έμαθε βυζαντινήν μουσικήν στο Σουδάν. [...] (30)

ΜΕΡΟΣ Γ΄ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

ΔΕΙΚΤΕΣ ΕΠΙΤΥΧΙΑΣ³

Με τη μελέτη του βιβλίου επιδιώκεται ώστε οι μαθητές:

Να αναπτύξουν κριτική φιλιαναγνωστική στάση και να είναι ικανοί να πραγματοποιήσουν βιβλιοπαρουσίαση ή άλλες σχετικές με τη νουβέλα εργασίες στο πλαίσιο της λέσχης ανάγνωσης στην τάξη.

Να κατανοούν μέσα από τα λογοτεχνικά έργα τους τρόπους, με τους οποίους διαμορφώνονται οι σχέσεις των ανθρώπων (οι άνθρωποι χαρακτηρές σε διαφορετικές εποχές και κοινωνικά περιβάλλοντα, οι σχέσεις ανάμεσα στα δύο φύλα).

Να ευαισθητοποιούνται απέναντι σε κοινωνικά, οικονομικά, πολιτικά κ.ά. προβλήματα, παλαιότερα και σύγχρονα (όπως είναι το εκπαιδευτικό σύστημα και οι επιπτώσεις του στην ποιότητα ζωής του ανθρώπου).

Να κατανοούν τους τρόπους με τους οποίους τα ιστορικά γεγονότα επιδρούν στη ζωή των ανθρώπων, διαμορφώνοντας την ατομική/συλλογική συνείδησή τους.

Να αντιλαμβάνονται τα βασικά στοιχεία του αφηγηματικού λόγου (τα γραμματικά πρόσωπα της αφηγηματικής γλώσσας: το εγώ του αφηγητή, το εσύ του αποδέκτη, το πρόσωπο, για το οποίο γίνεται λόγος, καθώς επίσης τα «δομικά στοιχεία» του αφηγηματικού κόσμου: ιστορία, πλοκή, επεισόδια).

Να αναγνωρίζουν: τον τύπο του αφηγητή (=το πρόσωπο που αφηγείται την ιστορία) –τη συμμετοχή του ή μη στην αφηγούμενη ιστορία– το ρηματικό πρόσωπο, στο οποίο τελείται η αφήγηση και να κατανοούν τη λειτουργική σημασία των στοιχείων αυτών στο αφήγημα.

Να αναγνωρίζουν τους αφηγηματικούς τρόπους ενός κειμένου (αφήγηση, διάλογος, περιγραφή, ελεύθερος πλάγιος λόγος).

Να διακρίνουν τις βασικές λειτουργίες: ποιος «βλέπει» – ποιος «μιλάει» (τι «λέει», πώς το «λέει») και να είναι σε θέση να ξεχωρίζουν τους κύριους τρόπους εστίασης σε ένα αφηγηματικό κείμενο (εστίαση: ποιος «βλέπει»: ο αφηγητής ή τα πρόσωπα).

Να διακρίνουν τη *φωνή*: ποιος «μιλάει»: ο αφηγητής ή τα πρόσωπα.

Να κατανοούν τη λειτουργία του χρόνου στην αφήγηση. («χρόνος της ιστορίας» – «χρόνος της αφήγησης»).

³ Βλ. *Δείκτες Επιτυχίας και Επάρκειας Α΄ Λυκείου* (παρατίθενται με μικρές αλλαγές και τροποποιήσεις): http://www.schools.ac.cy/eyliko/mesi/Themata/logotechnia/analytiko_programma.html

Να επισημαίνουν τους τρόπους με τους οποίους εκφράζεται το κωμικό στοιχείο στη λογοτεχνία και να αντιλαμβάνονται πώς υπονομεύεται ή/και ανατρέπεται η συμβατική όψη των πραγμάτων με τη χρήση του στοιχείου αυτού.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΧΡΟΝΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΔΙΔΑΚΤΕΑ
1 ^η	Ο Ιωάννης Κονδυλάκης, το έργο του και η εποχή του. Αναφορά στο λογοτεχνικό είδος της νουβέλας και την εποχή συγγραφής της εξεταζόμενης του Κονδυλάκη. Ανάθεση εργασιών στους μαθητές.
2 ^η	Αναφορά στη δομή της νουβέλας και περιληπτική παρουσίαση του περιεχομένου της, με έμφαση στον θεματικό της άξονα
3 ^η -4 ^η	Χαρακτηρισμοί των βασικών προσώπων. Αφηγηματικές τεχνικές.
5 ^η -6 ^η	Η γλώσσα και το ύφος του συγγραφέα. Ο Κονδυλάκης ως ευθυμογράφος (έμφαση στους τρόπους, με τους οποίους η ευθυμογραφική διάθεση και το κωμικό στοιχείο υπηρετούνται από τη γλώσσα και τις συγκεκριμένες υφολογικές επιλογές του).
7 ^η -8 ^η	Παρουσιάσεις εργασιών από μαθητές. Αξιοποίηση της τηλεοπτικής μεταφοράς – διασκευής της νουβέλας.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ: Η παρουσίαση των εργασιών από τους μαθητές μπορεί να αρχίσει από τη δεύτερη διδακτική περίοδο, δεδομένου ότι θα τους δοθεί εύλογο χρονικό διάστημα για να διαβάσουν το βιβλίο και να ετοιμάσουν τις εργασίες που θα τους ανατεθούν.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Να σκιαγραφήσετε τον Γιώργη και τον συνάδελφό του, με αναφορές σε συγκεκριμένα αποσπάσματα. Να προσδιορίσετε με ποιους αφηγηματικούς τρόπους αποδίδονται ο χαρακτήρας και ο ψυχικός τους κόσμος.
2. Να σχολιάσετε το θέμα του έρωτα στη νουβέλα, εστιάζοντας στον τρόπο, με τον οποίο το χειρίζεται ο κάθε δάσκαλος.
3. Να εντοπίσετε τις αναφορές στο γυναικείο φύλο, λαμβάνοντας υπ' όψη τις αναφορές στη Φωτεινή και τις γυναίκες του χωριού. Να σχολιάσετε τις αναφορές αυτές με βάση την εποχή, στην οποία αναφέρεται η νουβέλα και, στη συνέχεια, να τις συγκρίνετε με την κοινωνική θέση της γυναίκας στην εποχή μας.
4. Να σχολιάσετε τη σημασία του δέντρου (συκαμινέα) ως συμβόλου (σ. 79, 82). Επίσης, να εξηγήσετε πώς λειτουργεί η επανάληψη της φράσης: «Αχ! Αυτό το δένδρο, αυτό το δένδρο!» (σ. 82).
5. Να σχολιάσετε τις παιδαγωγικές απόψεις του νεαρού δασκάλου, όπως παρουσιάζονται στο πιο κάτω απόσπασμα:

Ευρήκα ευκαιρίαν να τους νουθετήσω, συγκρατών την αγανάκτησίν μου διά λόγους ευνοήτους: –Βρε παιδιά, μην είσθε αχάριστοι προς ένα δάσκαλον, ο οποίος σας αγαπά και ο οποίος εισήγαγε την νέαν μέθοδον, ήτις μόνον εις την Ρωσίαν έχει εφαρμοσθή. Αλλά προ πάντων μην είσθε ανόητοι. Θέλετε να σας δέρνω και να σας βασανίζω όπως δέρνει ο κύριος αυτός κάτω; Αλλά αν σας δέρνω σαν γαϊδούρια, πώς θα γίνετε υπερήφανοι πολεμισταί, για να ελευθερώσετε τη δυστυχισμένη την πατρίδα μας; Εγώ δεν θα το κάμω αυτό το κακό, παιδιά μου, και αν ακόμη εξακολουθήσετε να μου δίδετε αφορμάς και ν' ανακατεύεσθε σε πράγματα που δεν σας ενδιαφέρουν. Φαίνεται δε ότι οι λόγοι μου έπιασαν τόπον, διότι αι αταξίαι και η ασέβεια δεν επαναλήφθησαν. (73)

6. Να προσδιορίσετε: α) ποιος αφηγείται την ιστορία και σε ποιο ρηματικό πρόσωπο· και β) ποιος «βλέπει» κυριολεκτικά ή μεταφορικά τα δρώμενα και από ποια αφηγηματική σκοπιά (οπτική γωνία/εστίαση). Δικαιολογήστε την απάντησή σας με στοιχεία από το κείμενο.
7. Να εντοπίσετε σε συγκεκριμένα χωρία ποιους αφηγηματικούς τρόπους χρησιμοποιεί κυρίως ο συγγραφέας και πώς αυτοί λειτουργούν για τον αναγνώστη.
8. Σύμφωνα με τον Στεργιόπουλο, «το χιούμορ αποτελεί φυσικό και αβίαστο στοιχείο του ύφους του Κονδυλάκη, ένα χιούμορ πότε πικρό και πότε πνευματώδες, που σχολιάζει και ταυτόχρονα σκιαγραφεί [...]». Να σχολιάσετε τη διαπίστωση αυτή, στηριζόμενοι σε συγκεκριμένα παραθέματα από τη νουβέλα.
9. Να εντοπίσετε τα χωρία εκείνα, στα οποία ο αφηγητής απευθύνεται άμεσα στον αναγνώστη. Να εξηγήσετε πώς λειτουργεί αυτή η αφηγηματική επιλογή.

ΘΕΜΑΤΑ ΓΙΑ ΜΙΚΡΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ – ΕΡΕΥΝΕΣ

1. Η σχέση δασκάλου-μαθητή είναι από τις πιο περίπλοκες. Στη νουβέλα οι μαθητές μαθαίνουν, βέβαια, από τον δάσκαλο, αλλά και ο δάσκαλος, παραδόξως εν προκειμένω, μαθαίνει και αυτός από τους μαθητές του. Να παρουσιάσετε χωρία αναφορικά με τη σχέση δασκάλου-μαθητών, όπως διαμορφώνεται αυτή εξελικτικά στο έργο.
2. Να εντοπίσετε σημεία της νουβέλας, όπου δίνονται στοιχεία για τις ιστορικές, κοινωνικές, και οικονομικές συνθήκες, καθώς και για τις παιδαγωγικές αντιλήψεις της εποχής, στην οποία αναφέρεται το συγκεκριμένο λογοτεχνικό κείμενο.
3. Να γράψετε έναν θεατρικό διάλογο, αξιοποιώντας ως αφορμή μια σκηνή της νουβέλας (σκηνοθετικές οδηγίες).
4. Να δώσετε ένα δικό σας τέλος ή μιαν άλλη αρχή στην ιστορία.
5. Αφού παρακολουθήσετε την ταινία *Dead poets' society* (*Ο κύκλος των χαμένων ποιητών*) του Peter Weir (1989), να συγκρίνετε τον πρωταγωνιστή της με τον δάσκαλο στη νουβέλα του Κονδυλάκη.
6. Να περιγράψετε τη σχολική ζωή, όπως ήταν στο παρελθόν, σύμφωνα με όσα καταγράφονται στη νουβέλα και να τη συγκρίνετε με τη σύγχρονη σχολική ζωή, παρουσιάζοντας και προσωπικά σας βιώματα από το σημερινό σχολείο.

Ι. Κονδυλάκης

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΙΩΑΝΝΗΣ ΚΟΝΔΥΛΑΚΗΣ: ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ – ΜΕΛΕΤΕΣ ΓΙΑ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ

- Γουνελάς, Χ.-Δ. 1984. *Η σοσιαλιστική συνείδηση στην ελληνική λογοτεχνία, 1897-1912*. Αθήνα. Κέδρος.
- Κονδυλάκης, Ι. 2015. *Όταν ήμουν δάσκαλος*, Θεσσαλονίκη, Μαλλιάρης-Παιδεία.
- Κονδυλάκης, Ι. 1961. *Τα Άπαντα*, Αθήνα, Εκδόσεις Αηδών.
- Κονδυλάκης, Ι. 1969. *Άπαντα Κονδυλάκη*. Αθήνα, Εκδόσεις Π. Οικονόμου.
- Κωστής, Κ. 2005. *Εισαγωγή στην ποιητική της ανατροπής. Σάτιρα, ειρωνεία, παρωδία, χιούμορ*. Αθήνα. Νεφέλη.
- Μανουσάκης, Γ. 1996. «Η Κρήτη στο λογοτεχνικό έργο του Κονδυλάκη: *Πεπραγμένα του Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Ο Ιωάννης Κονδυλάκης και το έργο του» (1862-1920)*». Χανιά. Δημοτική Πολιτιστική Επιχείρηση Χανίων.
- Μερακλής, Μ.Γ. 1993. «Εισαγωγή»: Ιωάννης Κονδυλάκης, *Ο Πατούχας, Όταν ήμουν δάσκαλος, Η πρώτη αγάπη*. Αθήνα. Νεοελληνική Βιβλιοθήκη, Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
- Μουτζούρης, Δ.Κ. 1996. «Οι μαθητές μας και ο Ιωάννης Κονδυλάκης»: *Πεπραγμένα του Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Ο Ιωάννης Κονδυλάκης και το έργο του» (1862-1920)*. Χανιά. Δημοτική Πολιτιστική Επιχείρηση Χανίων.
- Νέα Εστία 72: 851 (1962). *Αφιέρωμα στον Ιωάννη Κονδυλάκη (Εκατό χρόνια από την γέννησή του)*: <http://www.ekebi.gr/magazines/flipbook/showissue.asp?file=100686&code=1700>
- Σαϊτάκης, Γ. 1996. «Το χιούμορ και η τραγικότητα στον Ι. Κονδυλάκη»: *Πεπραγμένα του Α' Διεθνούς Συνεδρίου «Ο Ιωάννης Κονδυλάκης και το έργο του» (1862-1920)*. Χανιά. Δημοτική Πολιτιστική Επιχείρηση Χανίων.
- Σταυρινίδης, Ν. 1977. «Άγνωστες πληροφορίες για την οικογένεια Κοντύλα της Βιάννου και το νεαρό Διαβάτη». Ηράκλειο, *Βιαννίτικα Νέα*.
- Στεργιόπουλος, Κ. 1997. «Ιωάννης Κονδυλάκης. Παρουσίαση – Ανθολόγηση»: *Η παλαιότερη πεζογραφία μας*. Αθήνα. Σοκόλης.

ΙΣΤΟΡΙΕΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ:

- Δημαράς, Κ.Θ. 2000. *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας. Από τις πρώτες ρίζες ως την εποχή μας*, Αθήνα. Γνώση.
- Πολίτης, Λ. 1993. *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα. Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης.
- Vitti, M. 1994. *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. Αθήνα. Οδυσσέας.

ΛΕΞΙΚΑ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΩΝ ΟΡΩΝ

- Abrams, M. H. 2005. *Λεξικό λογοτεχνικών όρων, Θεωρία, ιστορία, κριτική λογοτεχνίας* (μτφρ.: Γιάννα Δεληβοριά, Σοφία Χατζιωαννίδου). Αθήνα. Πατάκης.
- Παρίσης, Ν. 2004. *Λεξικό λογοτεχνικών όρων*. Αθήνα. ΟΕΔΒ.
- Λεξικό Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*. 2007. *Πρόσωπα, έργα, ρεύματα, όροι*. Πατάκης. Αθήνα.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

- Καιροφύλας, Γ., «Ομιλία κατά την εκδήλωση για την παρουσίαση αναμνηστικού γραμματοσήμου από τα ΕΛΤΑ για τα 90 χρόνια της ΕΣΗΕΑ, Αθήνα, 5 Απριλίου 2005»: <http://www.esiea.gr/omilia-gianni-kairofyla-kata-tin-ekdilosi-gia-tin-paroysiasi-anamnistikoy-grammatosimoy-apo-ta-elta-gia-ta-90-xronia-tis-esiea>
- Σταμάτης, Π. *Η παιδαγωγική επικοινωνία στη νεοελληνική λογοτεχνία: παράδειγμα από τον Ιωάννη Κονδυλάκη*: <http://www.eriande.elemedu.upatras.gr/eriande/synedria/synedrio3/praltika%2011/stamatis>

ΤΗΛΕΟΠΤΙΚΗ ΜΕΤΑΦΟΡΑ

- Διασκευή της νουβέλας *Όταν ήμουν δάσκαλος*
Έτος: 1993, ET1:
<http://www.ert.gr/otan-imoun-daskalos-ert-archio/>
<https://www.youtube.com/watch?v=bKinf4HzTBA>
<http://www.greek-movies.com/series.php?s=606>

ΡΑΦΙΟΦΩΝΙΚΗ ΜΕΤΑΦΟΡΑ

- Όταν ήμουν δάσκαλος* σε διασκευή Γ. Μυλωνά: <http://radio-theatre.blogspot.com.cy/2009/10/1-httprapidshare.html>

ΣΠΑΝΙΕΣ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ

http://amiras-info.blogspot.com.cy/2014/07/blog-post_26.html